

dr Dorota Maslej
Zakład Historii Języka Polskiego
Instytut Filologii Polskiej UAM
e-mail: maslej.dorota@gmail.com

Proces tekstotwórczy na przykładzie tzw. *Kazań augustiańskich* w kontekście ich dwujęzyczności

(1) Opis rękopisu

Tzw. *Kazania augustiańskie* to rękopis przechowywany w Bibliotece Jagiellońskiej, sygn. Akc. 110/56. Jest to łaciński zabytek z drugiej połowy XV wieku, liczy 24 karty, które pochodzą z większej, nieznaney dziś i prawdopodobnie niezachowanej całości. Zgodnie z opisem odkrywców i pierwszych wydawców, jest to

Szczątek zbioru kazań łacińskich dwa seksterny po 12 kart, nieoprawione, oznaczone u dołu liczbami arabskimi średniowiecznymi: 44, 45 ze znakiem wodnym, przedstawiającym głowę wołu; między rogami pręt z dwu linii równoległych, zakończony 6-listną różą; z ust wychodzi podwójną linią oznaczony krzyż, którego podstawa jest dwa razy dłuższa od ramion; wysokość całej figury 13 cm. Tekst łaciński zdaje się pisany ok 1480 r. (Czajkowski, Łoś 1907: 316; zachowano pisownię oryginalną).

W manuskrypcie wyodrębnić można trzy obszary (zob. fotografia):

- tekst główny (podstawowy) (A) – są to cztery łacińskie teksty: dwa zachowane w całości, liczące sobie ok. 16 stron każdy (pierwszy zajmuje karty 1r–8r, drugi karty 8r–17r), oraz dwa niepełne – fragment zakończenia na pierwszej karcie zachowanego fragmentu rękopisu (k. 1r) oraz pozbawiony zakończenia tekst znajdujący się w drugiej części drugiej składki; każdy z tekstów ma taką samą, trójdzielną budowę:

1. Egzemplum z alegorycznym objaśnieniem
2. Perykopa biblijna z komentarzami
3. Obszerny wykład (odczytanie sensu perykopy), zakończony modlitewnym zwrotem do Trójcy św.

- łacińskie glosy do tekstu głównego (B) – pojedyncze dopiski, występujące tylko w obrębie pierwszego kompletnego tekstu łacińskiego (k. 1r-8r)

- tzw. *Kazania augustiańskie* (C)

Obszar A został zapisany w połowie XV wieku (jedną ręką), obszary B i C pochodzą natomiast od późniejszego użytkownika manuskryptu i są datowane na przełom XV i XVI wieku.

W odniesieniu do **łacińskiego tekstu** badania wykazały, że mamy do czynienia ze zbiorem łacińskich materiałów kaznodziejskich, skomponowanych według tych samych zasad, różniących się przede wszystkim treściowo, które nigdy nie były wygłaszane w takiej postaci, w jakiej zostały zapisane, ale musiały ulegać licznym przetworzeniom podczas ustnej realizacji. Z całą pewnością służyły jednak jako pomoc w przygotowywaniu tekstu przeznaczonego do głoszenia. Kazania, których podstawą były teksty zawarte w tym zbiorze, należały do starszego typu zwanego *homilią*, który

obeyed very few structural constraints. It was essentially an exposition of a scriptural text, most often the pericope (the prescribed passage) of the day. After reading the biblical text, the preacher would explain it and then add some moral lesson drawn from it. In its most developed form the homily would have three parts: biblical text, literal exposition and spiritual (moral or allegorical) exegesis (Wenzel 2005: 85).

Zachowane w rękopisie materiały – wyjąwszy obecność egzemplum – zawierają wszystkie elementy charakterystyczne dla kazań starszego typu, to znaczy tekst biblijny, jego ekspozycję (oba te elementy znajdują się w drugiej części każdego tekstu) oraz duchową egzegezę (realizowaną w części trzeciej). Ten typ kazań ukształtował się wcześniej i w XII wieku został w dużej mierze wyparty przez kazanie scholastyczne (*sermo modernus*), co jednak bardzo ważne ze względu na datowanie naszego rękopisu, w całej Europie był wykorzystywany także później:

At the same time, the *artes* make it clear that in the period from the thirteenth to the fifteenth centuries the old homily or *postillatio* remained in use, in Italy as well as elsewhere [...]. In fact, the more complete *artes praedicandi* commonly speak of three or four major different sermon patterns, one of which is the old-fashioned homily ‘without distinction and concordance’. [...] Furthermore, it has been shown that the nature and purpose of preaching demanded by certain occasions caused even the most ‘scholastic’ preachers to adopt a more homily-like style, which instead of dividing its *thema* into logical sections would simply follow the order of the Gospel narrative, as did the *sermo historialis* used on Good Friday (Wenzel 2005: 88–89).

Podobnie było w Polsce: XV-wieczne kazania mistrzów Uniwersytetu Krakowskiego pokazują powrót do formy homilii¹, dlatego datowanie badanego w tej pracy zabytku nie stoi w sprzeczności z jego zawartością.

Układ komentowanych w nim perykop odpowiada czytaniom na kolejne niedziele: dwudziestą, dwudziestą pierwszą i dwudziestą drugą po Zesłaniu Ducha Świętego. Pozwala to stwierdzić, że mamy do czynienia z kolekcją służącą przygotowywaniu kazań *de tempore*², oraz wyobrazić sobie wygląd i funkcję całego manuskryptu w jego pierwszej postaci (bez dopisków marginalnych i interlinearnych). Zapewne na kompletny zbiór składało się omówienie wszystkich czytań niedzielnych w roku liturgicznym z zachowaniem przedstawionego schematu: dopasowane tematycznie egzemplum oraz jego alegoryczne objaśnienie, przywołanie perykopy wraz z komentarzem i obszerna interpretacja oparta na tekstach Ojców Kościoła. Docelowo poruszanie się po tak skomponowanym zbiorze miały ułatwiać większe inicjały, na które miejsce pozostawiono na początku każdej części każdego z tekstów, nigdy jednak nie wpisane do manuskryptu.

¹ Za tę informację bardzo dziękuję dr hab. Annie Zajchowskiej-Boltramiuk.

² Zgodnie ze stwierdzeniem K. Brachy: „Postylle [...] układano wedle porządku roku liturgicznego. Kolekcje przeznaczone na wszystkie niedziele w kalendarzu liturgicznym oraz święta Pańskie, począwszy od pierwszej niedzieli adwentu do 25 niedzieli po zesłaniu Ducha Świętego, nazywano *de tempore* lub *dominicalis*” (Bracha 2007: 89).

nas |

quod scilicet beatus Johannes Evangelista
capitulo primo in hec verba dicens
Nullo tempore Glo i hec dicta evangelica
gelica sunt gesta anno primo p[ro]p[ri]o
m[en]sis xpi p[re]cise in medio anno
dem anni primi q[ua]n[do] xpus veniens in
indeam vidit filium alabei in theo
lonce nomine mathem quem vocavit
et scutus est cum matre ioseph
lluc v[er]o Cum vo redirent in galileam
transiens p[er] samariam venit ad pu
tem ubi simone habuit am[m] mulie
samaritana Johannis in[de] venie
ens in chana Galilee rogatus est
regulo ut sanaret filium eius marie
bat em mori Cui domus filius tuus
vult et sanatus est puer et illa hora
sciant reatit hodie[m] Ew[angelium] Johis
in[de] // Erat quida[m] regulus cuius filius
infirmabat Caphaznemm Glo Cui
aut s[ic] erat de que regali vel d[omi]ni
guitatem annu p[ri]ncipatu vel officio
erat quida[m] regulus cuius filius infirmabat

Rkps BJ, sygn. Akc. 110/56, k. 2r

(2) Ustalenie podstawy materiałowej badań

Tzw. *Kazania augustiańskie* znajdują się w interliniach oraz na marginesach trzech kolejnych kart rękopisu, niekiedy połączone systemem odnośników z tekstem głównym. To właśnie ten obszar decyduje o wyjątkowości całego zabytku.

Od ponad stu lat, kiedy zostały po raz pierwszy wydane (Czajkowski, Łoś 1907), były uznawane za „dwa kazania w języku polskim [...], [które – D.M.] powstały w wyniku glosowania kazań łacińskich” (Michałowska 2011: 417). Nie doczekały się dotychczas naukowego opracowania; w nielicznych wzmiankach w literaturze przedmiotu (zob. Wydra, Rzepka 2004 [1984]; Pazera 1999; Michałowska 2002, 2011) powtarzano jedynie pogląd wypracowany przez pierwszych wydawców, którzy rozpoznali na kartach 1r–3v dwa silnie glosowane kazania. Badania przeprowadzone w ostatnim czasie doprowadziły do innych wniosków. Dostrzeżono złożoną budowę tekstów w łacińskim zbiorze, a tym samym zweryfikowano tezę, jakoby na *Kazania augustiańskie* składały się dwa teksty. Polsko-łacińskie wpisy odpowiadają bowiem dwóm częściom jednego łacińskiego tekstu, znacznie obszerniejszego niż dotychczas sądzono (zob. Masłej 2017).

Trudności w ustaleniu kształtu polsko-łacińskiego tekstu wynikają z następujących przyczyn:

- a. pisarz w różnym stopniu wykorzystuje miejsce na karcie
- b. pisarz stosuje system odnośników, łączących poszczególne części tekstu i polsko-łaciński tekst z tekstem głównym
- c. istnieją nieprzetłumaczone fragmenty tekstu głównego (pytanie: co z nimi zrobić?)

Przyczyny te zostaną szczegółowo omówione w referacie.

(3) Cel referatu

Celem referatu jest analiza *Kazań augustiańskich* w kontekście procesu wernakularyzacji, rozumianego jako wkraczanie języków narodowych do tekstów (początkowo wyłącznie łacińskich).

Proces ten widoczny jest we wskazanym rękopisie na dwóch poziomach: **fizycznego wyglądu/kształtu rękopisu** (dopiski pozostające „między glosą a tekstem”, znajdujące się w łacińskim kodeksie) oraz **języka tego tekstu** (tekst dwujęzyczny). Oba te poziomy zostaną zaprezentowane na wybranych przykładach i szczegółowo omówione w referacie.